

RÓZSAFY

DB 901
#4

KOMÁROM 1848/49-KI TÖRTÉNETÉHEZ.

Pusztá kötelesség nyomja kezembe a tollat.

E napokban vevém u. i. idősb Szinnyei József úr szívevésségéből, ön nagybecsű történeti közleményének vegyes kötetű egyes füzetait, s ezek közt az 1885-iki márciusi számot, Puky Miklósnak «Komáromi Emlékeim» című cikkel, mely utóbbira boncoló válaszszaal, a 48-iki magyar történetnek, szülő-városom Komáromnak, boldogult barátom Makk ezredesnek, s csekély önmagamnak tartozom.

Bevezetés nélkül fogok az illető cikk részletes taglalásához.

A kérdéssel, hogy mi hozta Puky urat kormánybiztosul Komáromba, eddig tudtommal senki sem törődött; de midőn ő maga azt hirdeti, hogy egy komáromi küldöttséggel jött hozzánk, mely küldöttség kinyilatkoztatá vala Debrecenben, hogy Komárom városa, «ha a kormány a katonaság visszaélései és törvénytelen eljárásai ellen rendet nem csinál, a várat fel fogja adni», — én ez állítás kellő jellemzésétől csak az író ósz firtjei iránti tekintetből vonakodom. Gyáva s bitangnak kell lennie a kormánynak, mely pimaszul szemtelen lázadó ily nyilatkozatot eltárne bármi községtől; s hogy Komárom derek városége törvénytelen és visszaéléses eljárást soha nem követett, s hogy vértanúi szilárd-ságú némes szülővárosom soha ily vádat nem emelt, s polgársága nem volt elég együgyű azt hinni, miszerint ő a vár sorsa fölött kénye-kedve szerint rendelkezhetnék, — erre én, Komáromnak még élő katonái s polgáraitra hivatkozva, a tengeren túlról küldöm esküs tagadásom «Isten engem úgy segéljen»-ét. Azt azonban,

Hazánk VIII. kötet.

5

„Hazánk”, 8-ik kötet, p. 65-

hogy Puky úr a «vadkerti úton», s «három szekérrel», melyeken a Debrecenbe szájakodni s gyanuskodni járt magyarkák ültenek, indult Balassa-Gyarmatról körünkbe, azt elhinni csak azért is kénytelen vagyok, mert komáromi pályáját ő csakugyan vadul, és gyanuskodó természetét kiaknázott egyéniségek járszalagán futotta be.

Elemezzük csak Puky úr hivatalos működését Komáromban. Első fellépése, mint ezt maga mondja, komoly összeköccsanás volt Kosztolányi ezredessel, még pedig csupán illem s lakhelyiség tárgyában; mely vitába ő, nem élván tapintattal, de fenyegetődzvén «hivatalos hatalmával», az ekkor már csermírozott várkormányának egész személyzetét belerántotta. Jellemzi kormánybiztosunk fontoskodási hajlamát azon körülmény is, hogy ő e törpe ügyben érdekesnek találta egy külön futár küldését Debrecenbe. És ki volt, ki Puky úr ez első összeütközésében a vártanácsossal, a kormánybiztos személyében képviselt polgári hatalom mérlegébe veté kardját? Makk József, a vár sorsának ekkorában ura és fő intézője. De ellenben ki volt, kire tán halálból, első szegé Puky úr setét gyanujának fegyverét? Makk József, a honvédtüzérség alapítója, kinek is az országgyűlés már ezelőtt két ízben szavazá meg bizalmát s elismerését.

Mínthogy azonban a gyanu, mely rendesen a fej ürességében — az ész őrüiben inkább, mint a szív barlangjában — találja első fészket, de viharos időkben gombaként nő s megszűnik pusztán kis lelkek sajátága maradni; ez oknál fogva feltehető, hogy Puky úr erős alappal bírt a kétkedés lelki perére azon férfiú ellen, ki ez időben a nemzetnek volt kedveltje, s kit Kossuth egy magát küldött «a kért tizezernyi segítség fejében» Komáromba. Soroltassuk fel tehát magával Puky úrral, gyanujának fontos okait. *Első.* «Tudomra adatott, hogy Makkhoz Bécsből egy szép leány érkezett, és azóta ő szemlátomást másként viselé magát, mint azelőtt.» Igenis, a leány szép, de nem épen fiatal volt, én ismertem és sokat voltam vele; de ő nem volt német, és nem Bécsből jött, de Pestről, még pedig nem Makk után, hanem vele, kivel is ő később, a várban, Sárkány táborigi pap előtt, s másodmagamnak mint tanuknak jelenlétében, törvényesen egybekelt. E nő a forradalom után Pesten lakott, legalább én ott pillantottam meg őt az utcán, midőn mint bujdosót, a fővárosban hajtott át, céljaim felé, az országos gendarmerie; s hogy e nő volt első, ki 1867-ben a honvédalaphól segélyben részesült, azt a «Hazánk» becses lapjaiból olvasám örömmel. *Második.* «Gyanúm tápot nyert azon körülményből, hogy egy reggel eljött hozzám egy káplár, kis cédulát hozván, melyet a Nándor-vonalon kívül néhány száz lépésnyire talált volt egy téglarakásba bedugva, és melyen ferdített írásban jelentés volt a vár viszonyairól.» Puky úr, úgy-

látszik, elfeledé, vagy tán soha sem tudá, hogy e kis cédulát, melyet több tiszttel együtt én is átolvastam a tüzérparancsnok szállásán, hova azt a fegyelemhez értő tüzérkapitány legelőször hozta volt, Makk küldé csak is tiszteletből a kormánybiztos lakhelyére. Különben Puky úr majdnem megpukkaszt nevetemben ama jámbor gyanuhitével, miszerint egy várnak voltaképeni ura, téglarakásba dugott ronda cédulával, mely téglarakáshoz az ostromlók táborából se éjjel se nappal, senki sem juthat el, vagy csak közeledhetik is — folytatna titkos levelezést. Harmadik. «Március 31-én reggeli 8 óra tájban a Vág hidjára mentem, honnan távcsövön néztem a németnek Hetény felől közeledését. Heténytől csinált út vezet a várba, ezen bejárás kapujának mindkét oldalán redoute van; mindkettőt megvizsgáltam és összesen hét ágyútöltést találtam. Én tehát azonnal és sietve küldtem a várba töltesért a tüzérmestert, mi neki Makk által, mert írása nem volt, megtagadtatván, én a tüzérhadnagyot küldtem be lóháton vissza Makkhoz azon üzenettel, hogy rögtön küldjön tölteseket, különben tüstént elfogatom. Az egész támadás alatt Makk lakásába rejtőzött.» Bár nem kétlem, hogy az iménti, sajátkezűleg lefestett basáskodásnak elolvastával minden értelmes olvasó, legyen volt az polgár vagy katona, a vádló ellen vetendi ítélete sulykát: mégis megemlítendőnek vélem azon körülményt, hogy a támadás napján, a Vág-hidon s a redoute-ok közelében, én láttam ugyan Puky urat, tanuja lévén azon ijedtség, akarám mondani sietségnek, melylyel ő hangos parancsokat osztogata jobbra-balra, őt csak közvetve illető vagy hozzá nem tartozó és általa nem is értett dolgokban; de láttam vagy 11 óra felé Makkot is, ki lóháton s csendes magaviselettel, majdnem szótlanul, hol eltűnt egy pontról, hol megjelent a másikon, de mindenütt irányt adott és buzdított csupán kedvelt egyéniségének varázsával. Ámde Makk e napon vagy — Puky szerint — «lakásába rejtőzött», és ekkor természetesen nem volt a lőtárban található, midőn a tüzérmester és tüzérhadnagy töltesekért küldettek hozzá; vagy — ismét Puky szerint — a lőtárban volt, s «megtagadta a tölteseket», de ekkor nem rejtőzött lakásában. Melyik igaz tehát a két vád közül? Különben a töltesek kérdése Komárom azon fontos, de titkos kérdéseihöz tartozott, melyekről Puky úrnak tudomása nem volt, mint nem bírta titkát annak, hogy az «Értesítő» szállására felhívás útján beküldött mindennemű játékkártyák nagy tömege mi célra fordított, s miként gyártatott titkon Makk és May felügyelete s vezetése alatt apró löfegyverek gyutacsaivá. E kérdés bővebb tárgyalása visszavezetne azon időkhöz, midőn Komárom vára, Mertz tábornok alatt, a bécsi hadügyminister rendeletére és a budapesti kormány tudta nélkül (mint ezt Mészáros Lázár hadügyministerünkől értém meg itt az emigrációban) leszereltetett, s

különösen töltésnemekben védképtelenné meztlenítettett. *Negyedik.* «A volt várparancsnok, báró Majthényi tábornok részt akarván venni rokona csapatának zászlószentelési ünnepélyén, kocsin bement a várba. Kocsiról leszállva Makk és Meszlényi ezredesék neki rohantak és letépték róla a tábornoki paszomántot. Makknak ezen gyalázatos eljárása hihetőleg zavar előidézésére volt irányozva, mint több későbbi működése. Ő mindent elkövetett, hogy a szélsőségeket tolja előre, így pl. nagy befolyása volt egy lapra, mely «Komáromi Értesítő» cím alatt jelent meg, melyben egyenetlenséget szító cikkek közöltek; ezen lapot kénytelen voltam fel függeszteni. Nehány nap múlva hozzám jött szerkesztője azon kéréssel, engedném meg lapjának megjelenését, mit megengedtem azon feltétel mellett, hogy a kefelevonatot nekem mutassa be, és azt csak engedélyem reávezetésével szabad kinyomtatni.» Mielőtt a negyedik vád és az abban foglalt oldaldöfésnek az «Ertesítő» ellen, történeti boncolásába bocsátkoznám, szükséges megemlítenem itt röviden azt, mit Thalynek, Londonban írt «The Fortress of Comorn» című könyvében, először írtam volt meg bővebben: báró Majthényi tábornok s várparancsnok lemondásának vészéjszakáját. Komárom végmegmentésének érdekében u. i. a vártanács sokáig tartá titkon azt, hogy báró Majthényi, csakhamar a kormánynak Budapestről távozta után, a kormányt gyalázta s ijedten dobta a vártanács ölébe tábornoki s várparancsnoksági rangját. A báró úr, Makk harmadszoros felhívására, hogy tartaná meg a parancsnokságot, míg a kormány ez esetről értesíthetik, vagy egy hét lefolytaig, vagy legalább 24 óráig, következő, jegyzőkönyvileg felvett szavakban nyilatkozott: «A kormány elfutott Budapestről, itt hagyván engem segítség nélkül, egy rendezetlen csorda élén. Nem látok dicsőséget egy kőszán barangló, országfutó kormány szolgálatában. Szolgáljon ez uraknak, s tartsa meg a várt az, kinek ily szolgálat inye s kedvére lehet; én megszüntem magyar tábornok és várparancsnok lenni.» Ez előzmény után, megérthetőleg beszéltem el Komárom ostrom-állapotának azon nevezetes sarkeseményét, melyre Puky úr a Makk ellen felsorolt vádak negyedikét fekteté, s mely eseménynek kezdettől végig szemtanuja valék.

A várkapornában vasárnapi nagymisét olvasott Sárkány úr, tábori főpapja a várórségnek, mely zászlóalji sorozatban vala felállítva a belső vár terén isteni tiszteletre. Mise végeztével a vártanács személyzete, élén Török tábornok s Makk tüzérparancsnok épen a kápolnából léptek volt ki, midőn egyszerre a volt várparancsnok báró Majthényi, kinek a korábbi történetek alapján a várba jövetel s honvéd egyenruha viselése meg volt tiltva — mint tünemény jelent meg előttük díszes tábornoki egyenruhában, egyenesen rokona, Majthényi őrnagy csapata felé irányozván lépteit, mint a mely e napon zászlószentelési ünnepét vala megülné. A

vártanács rögtön útját állta s rövid zavarodás után, akadozó hangon, ekként szólítá meg őt Török tábornok, németül: «Mit keres ön itt báró úr? Miként merészel e ruhában jelenni meg köztünk ön, ki többé nem tábornok?» — «Ki mondja, hogy én nem vagyok többé tábornok?» — Makk hevesen: «Sie sind ein Ex-General;» mire Majthényi mérges kihívással: «Der mich einen Ex-Generalen nennt, den heiss ich einen Schurken». — Erre Makk kardot ránt, de Török és mások megragadják karját, míg ezalatt Meszlényi ezredes leüti a csákót Majthényi fejéről, mely is Makk lábai közé gördülván, általa elrugatott s az összefutott kis tömeg által eltiportatott. Most megérkezett a lármára a közeli főkapu őrsége, és Török parancsára magával hurcolta vonakodó foglyát, ki is ekkor a magához tért megindulásnak inkább, mint korábbi dühének hangján kiáltá ismételve: «Engem tartanak árulónak, engem, Majthényit!!...» E vagy tizenöt percnyi jelenet után, mely jelenetből a vár terén felállított őrség csak igen keveset láthatott, előbb a zászlószentelés csendesen, és később az egész őrségnek Török és Makk előtti sorvonulása harsány éljenek közt ment végbe. E sorvonulást én Török várakának ablakaiból, Kossuth nővére, Szulyovszky asszonysággal társalogva, szemléltem; midőn egyszerre e lelkes homleány, az e percben a terembe nyitott főtisztek közé, egyenesen a halvány Makk felé siet, kinek is kezét hirtelen ajkaihoz emeli e szavakkal: «Hadd csókolom meg a hatalmas kezét, mely kiragadván ma az ármány torkából Komárom szűz várát, azt a magyar nemzetnek megtartá». Midőn estefelé, a délelőtti órákban eljátszott várbeli dráma köz tudomásra jutott, az ingerültség polgár és katona közt egyaránt igen komoly színt ölt fel, miután senki sem tudta magát a zavarban tájékozni, lévén, kik Majthényi báró halálát követelék, míg mások Makk perbefogatását sürgeték. Én, az éjszaka nagy részén át, seregünk tisztikarát, s főleg a köztiszteletű Majthényi őrnagy zászlóalját igyekvém a tényállás hű festése s okadatolásával esendesíteni. Mindjárt azonban másnap megnyugvás váltá fel e közingerültséget: olvastával a vártanácsai jegyzőkönyv azon részének, mely a Majthényi-féle lemondás vész-éjjelének eseményeit rajzoló; és közzétételével a ténynek, hogy Majthényi báró még hajnalban kísértetett ki őrség alatt a várból. — Nézeteim e szomorú dolog fölött ma is azok, mik Komáromban valának. Majthényi bárót, ki szerette a magyart és hazáját, egyenes árulásra én soha sem tartottam képesnek. De ő nem volt sem magasb műveltségű, sem erkölcsi bátorságú katona; midőn tehát a kormányt Pestről távozni, és a felelősségére bízott várát az ellenség által hirtelen körülveve látta, elveszté fejét, és nem tudott jobbat az azonnali leköszönésnél. A hanggal, melyet leköszönése éjszakáján használt, ő, hitem szerint, Makk faggatásai és azon kérdések

keresztttüze alatt élt, melyek a rémült vártanács által órákon át intéztettek hozzá. Megbávnán később hirtelenkedését, s minthogy könnyű volt a város és a vár conservatív köreivel elhíttetni azt, hogy a magyar mágnás forradalmi törekvések által tártatott ki parancsnoki állásából, ő, ez alattomosan terjesztett álhít segítségével, s midőn át kezdé látni, hogy lehet mégis a várveszélynek legalább szeme közé nézni, a nyeregbe való visszaszökés álmotervét gondolta rokonának zászlószentelése napján baj nélkül keresztül vihetni. Nem a várat megadni, de a vár fölötti elejtett hatalmát visszanyerni törekedett ő, ez utóbbi azonban, ha neki sikerül, okvetlenül a vár bukását vonta maga után.

Egy lélekzetben az imént taglalt váddal dófi bicskáját Puky úr a «Komáromi Értesítő» oldalába. Szerinte, Makknak befolyása alatt állott e lap, míg híve Krivácsy ezredes véleménye szerint Makkot «egy kék köntösű kis diák», egy «eszes» gyerek vezeté. Puky szerint az «Ertesítő» egyenetlenséget szított; de Kossuth egy kiutahiai levele azt mondja, hogy az Komáromban «az egyetértés és hős kitartás szikráját magas lángra gyulasztá.» Puky végre, mint állítja, felfüggeszté a lapot, s csak kérés után és censorsága alatt engedte meg annak későbbi kinyomatását. Nem annyira az a kérdés itt, hogy miért tiltá be a lapot Puky úr, hanem, hogy csakugyan felfüggesztetett-e, és kormánybiztosilag felfüggeszthető volt-e az «Ertesítő». — Lássuk. — Mindenekelőtt azonban, s minthogy a szükség által semmiből kihívott e rögtönzött lap, bizonyos tekintetben, forradalmunk egy sajátoságos tüne-
ményét képezé; legyen szabad ez alkalommal először, de utólszor is, annak eredete s irányáról szólnom. — Szerkesztését, Budapest feladása után, a vész órája dobta keresetlenül ölembe, pár héttel hazatértem után Bécsből, melynek Pázmány-intézetbeli papnevel-
déjében előbb két magyar lapnak időnkinti levelezője valék, és később utca-barricadai közt, mint egyetemi tanuló szagoltam elő-
ször a puskaport. Ha az «Ertesítő», ez irodalmi növendék, bármilyen erkölcsi súly s befolyáshoz jutott, az természetesen nem 18 éves szerkesztője tudományos készültségének, vagy tollforgatási avatottságának, hanem a szív azon tüze, a lélek azon lángjának tulajdonítható, melyet e kisdad lap írói az akkori nagy idők hazafi ihlettségéből merítének. Nyomatásán kívül, melyet Makk rendezett el Sziglerrel, az «Ertesítő»-nek sem szerkesztése, sem kiho-
dása költségbe nem került, minthogy az elsőt önkéntesekkel végeztem, és a másodikat lelkes, kis 13 éves húgom eszközlé a bombamórajnak naponként meglesett szünőráiban. E szokatlan házfordásban és abban, hogy bombáztatásunk mindjárt első napján íróasztalom fölött zúzott egy golyó szobámon keresztül a kertbe; és hogy pince-nyomdánkba, a kis Duna során, kétszer tönnek hivatalan látogatást a Monostor bombái, — az «Ertesítő» csak-

ugyan forradalmi lap volt. Elszigetelve ország s világtól, hogy hasábjai vad hírek szeleinek valának kiteve, azon nincs mit csodálkoznunk, bár vezetői a kőszának a hitelestől való megválogatására. Majdnem több időt fordítanak, mint cikkei megírására. Ez utóbbiak még is (bár magam mondom ezt, s mondom, mint azóta a világsajtónak 30 éven át napszámosa) nem csak hazafi lelkiismerettel, de politikai öntudattal, s mindig honvédelmi teendőink szempontjából valának fogalmazva. Tanu erre, akkori gyermek-eszemnek becsületére váló azon előgondolat, hogy miután a szabad szó, katonai kormány s ostromállapot alatti viszonyok közt meg nem élhet, én az «Ertesítő» felelős szerkesztését csak oly kikötések mellett valék kész elfogadni, melyek erejénél fogva az egyedül a nemzeti kormánynak, de az ország sajtótörvényei alatt tartozand felelősséggel. E kikötést, s a lapnak ostromállapot alóli feloldását írásban küldte meg Paky biztos úrnak Debrecenből a kormányelnök. Jöttek idők, midőn a szabad szónak Komáromban csak is e kikötés volt egyedüli védbástyája; sőt egy alkalommal legalább, meglehet életemet köszönhetem annak. Így egy késő délután, izenetet küld hozzám Guyon tábornok, hogy jönnék fel azonnal a várba. «Bocsánat» mondám az izenet hozó kapitánynak, «ma már nem mehetek fel a várba, mert különben lapom ez este nem fog megjelenhetni.» — «De engedje meg», felelé a kapitány, «att parancsolta a tábornok nekem, hogy önt magammal vinném fel hozzá.» — «Mint fogoly, kapitány úr, rendelkezésre állok; vezessen.» Rövid félóra múlva a főhadiszállásra értünk. Guyon, barátságos fejhajtás, és — pamlagra mutatva — udvarias «setzen Sie sich»-el fogadott. Helyet foglaltam; mire a tábornok, párszor fel s alá járván szobájában, mellém ül e szavakkal: «Ön lapjában megtámadta egyik főtisztemet, vonja vissza azonnal, a mit írt róla, und Sie müssen auch öffentlich abbitten». — «A kérdéses cikknek, tábornok úr, nem én, de egy derék, táborabeli tiszt az írója; különben abban senki sincs megnevezve, csak bizonyos visszaélésekről van szó, melyek a várórség élelmezési terén jelent kézenek közelebből. Nem a cikknek parancsolt visszavonása hanem inkább a kérdéses ügynek törvényes megvizsgálása volna helyén.» — «Sie wollen also nicht abbitten; ich muss Sie dann in 15 Minuten erschiessen lassen.» — Felálltam. «Ez nincs hatalmában a tábornok úrnak.» «Wir werden sehen.» Csenget. Bejő Hrabovszky főhadügyész. «Lassen Sie sogleich, Herr Major, ein Kriegs-Gericht zusammen stellen; dieser Mann hier muss in 15 Minuten erschossen werden.» — A hadügyészt személyesen ismervén, vele váltottan pár szót; s azután ismét Guyonhoz fordulva folytatam: «A tábornok úr angol születésű, mint olyan lehetetlen, hogy ha nem is a sajtószabadságnak barátja, legalább a sajtótörvényeknek ne lenne tisztelője. Lapom sem az első, sem a

második ellen nem vétett; de különben is, ön, tábornok úr, míg az ostromállapot erejénél fogva polgárt s katonát engedelmességre parancsolhat, lapom fölött nem rendelkezhetik azon oknál fogva, mert én azzal csak is az ország központi kormányának tartozom felelősséggel.» — «Dass wollt' ich gern sehen; was haben Sie mir vorzuzeigen.» — «Egy, Kossuth kormányelnöktől vett írásbeli feloldatást, mit, ha távoznom szabad, egy rövid óra múlva felmutathatok.» — «Die Festungsthore sind schon geschlossen. Sie müssen bleiben.» — «Küldje tehát kérem az őrnagy urat itt a kormánybiztoshoz, kinek irodájában feloldatásom okmánya feltehető.» — Szünet és csend vagy két percig. — Mire «Herr Major, lassen Sie die Festungsthüre für den Herrn öffnen. Gute Nacht». — — Ezen Guyon-féle epizódon kívül, sajátos helyzetet Komáromban más irány s oldalról is bajt szerző vala. Így egy reggelen, midőn a város piacán keresztül fel a várba sieték, egy úrnő, ki mint egy német őrnagy özvegye lakott Komáromban, s kinek fia az ostromlók táborában szolgált mint főhadnagy, utamat állja, és térdre hullva, két kezét éghez emelve felkiált: «Retten Sie uns, — retten Sie Komorn». En ijedve felkaptam, felemeltem a nőt, s további izgatott rimázkodására azt javaslám neki, hogy borulna császára lábaihoz, mert «nem magyar, hanem német bombák ütik fejeink s házainkat». Mire ő e feleletet adá: «Die Festung sollte das Feuer einstellen; der Kaiser würde die Rebellen begnadigen. Mit Ihrem Einfluss, durch Ihr Blatt, könnten Sie das durchführen!» — «Megtanulván később, hogy e nő, egy Uj- és O-Szőny közti házbán, fiával éjszakánként találkozik en erre a csillagsánci őrséget figyelmeztetem, mely is e házbán azután egy vagy két hétig fogva tartá a gyanus úrnőt, kinek elfogatásáról én nem hallottam volt. Egyszerre ő, visszabocsátatása után a városba, úgy déltájban betör irodám ajtaján, mely féle asztalom mellett ülve, háttal voltam fordulva, s erős ostorával vagy kettőt hármat suhint nyakam s vállaim közé. Midőn felugorván feléje fordultam, ő arcon szándékozott vágni, de én gyorsan kicsavartam az ostort kezéből; mire ő most sírni s jajgatni kezdett, s én őt, a fia miatti aggalmában dühösödő anyát, egy kéznél lévő káplárral haza kísértetem. — Attérek most Puky úrnak utolsó vádjára Makk ellen, mely is számszerint az ötödik. «Makk a sziget erősebb sáncolását, s több ágyúkkal való ellátását Krivácsy századosnak nekem tett jelentése szerint, elhanyagolván, ez neki írásbeli parancsban a vártanács által, előadásomra, meghagyatott; miután ő azonban másnap eltagadta vételt a parancsnak, melyet neki Török tábornok szolgáltatott ki, Schindler főhadnagy által, a vártanács, további fentartásom mellett, reá házi fogságot és vizsgálatot rendelt. — Ez utóbbinak elnöke, May utaszi őrnagy, nekem másnap jelenté, hogy Makk, adott sza-

vának megszegésével, házi fogságát megtörte, s hozzá Mayhoz jött az éjtel, térden állva kérvén őt, vinné úgy a vizsgálatot, hogy neki baja ne legyen.» — A ferdtések ez öcsmányul összekötött csomóját, az igazság kardjának tán egy vágásával szétzelhetném; de célszerűbbnek s tanulságosbkn tartom annak szá-lankénti kibontását. — A Duna-sziget elsáncolására én voltam, ki Makk és Török óhajtására, népgyűlést hirdettem a Rozália terére, hol is a város lakói felhivattak, öntenék ki ezreiket, az éj sötét óráiban, sánc ásásra. Vagy három éjszakan át toltam én is taligát e munkában, de csak is közbuzdításul, mert harmad magammal jól tudtam, hogy az egész dolog csak csin volt a nép hazafi közremunkálásának megnyerésére mindjárt az ostrom kezdetén. A sziget elsáncolásának ugyanis nem volt, mint nincs ma, katonai súlya s értelme. Meggyőződhetik erről maga Puky úr is, ki ha befutja Komárom környékét és átnézi, hogy mi történt 48 óta a vár erősítése terén, látni fogja, a nádor- és vágvonali, a monostori s csillagsánci, de nem ám a duna-szigeti új erődi-téseket.

Ezen most felemlített tényálláson kívül, az ötödik számú vád csomó-szálaí mind rothadásig szakadozó. Így a vizsgálatot Makk maga kérte s gúnymosolylyal sürgette; úgynevezett «házi fogságát», annak első éjjelén, meg nem törte, minthogy esetle-gesen ez éjszakát én és két segéde szállásán vele töltöttük s ezért nem volt módja a «vizsgálat elnökéhez futni kegyelemért.» De különben is azt, hogy Makk József, a nagyszombati vérpad hőse, benső barátja s híve May előtt, «térden állva» könyörgött volna, credat, qui credere potest. — Ez egész esetben én, — bár tudtam, hogy Puky úr sem hivatását, sem hivatalos állásának körét nem értvén, redős nagyratartása s éretlen beavatkozásai által magát igen névétségesse tévé, — úgy helytelenítém annak idejében, mint roszaom ma, Makk eljárását Puky iránt, mint a kivel ő akkoron, a gyenge Török s mások egyetértésével, ártatlan játé-kót gondolt üzhetni, de mely játékból komoly, a tréffázót elsodró, s a vár sorsát pellenégerre tevő fergeteg. nőtte ki magát. Sikertült pedig Pukynak Makkot ez időben lecsúsztatni pályájáról csak azon oknál fogva, mert ő ekkor már egyikét képezé azon háromköves gyűrűnek, melyet Komáromnak egy nagy befolyású vendégbölgye viselt vala. kis ujján. Pukyn kívül, Thaly barátom és Krivácsy ragyogtak mint drága kövek e gyűrűben, mert a sima képű szép Schindler őrnagy (ki káplár korában számtan oktatója volt e sorok írójának) inkább csak a kegyencet, a bók csapónak szere-pét játszotta. Elporladtak ma már nemcsak gyöngyei e gyűrűnek, de ennek nemes viselője is, kinek, midőn itt Amerikában emlék-követ emelénk sírja fölé, nekem jutott szomorú osztályrészüll gyászbeszédet mondani, míg egy tudós zsidó barátom lelkes leánya a

«Szózat»-ot szavalta el Komáromban, e lánglelkű nő agyában kinek sugallatára, nem tudom — ébredt fel először azon gondolat, megelőzve sarkalni a magyar országgyűlést egy «Függetlenségi Nyilatkozat» hozatalára. — «E vár legyen az első» — mondták ők, mely a németnek mintegy körme között, torkából kiáltta ki, hogy: «Éljen a független magyar haza!» E célból egy felhívási ív köröztetett titkon a főtisztek közt; s midőn ez Makk kezébe jutott, ő a forradalmár, e szavakkal tépte azt darabokra össze: «E téren vezetni államférfiak hivatása; katonának, főleg ostromolt várban, szavaznia nem szabad.» Hinc omnes lachrymae.

Nem a Duna-sziget elszáncoltatásának elhanyagolása, de magasabb ármány okozta Makk elestét Komáromban. Puky csak jámbor eszköze volt egy vegyes elemű coalitio, vagy inkább aggregatiónak, melynek conservatív eleme birt észszel és tapintattal jégre vezetni az erősebb, de tudatlanabb hazafi oldalt. Tény az, hogy mindjárt a coup contre Makk után, megnehezültek fölöttünk az ostrom viharai. Fogságból kelt, hozzám írt levelei a kidőlt vezérnek, hiában átkozódtak, hol magára a boldogtalan íróra, hol a vártanácsra, mely most siket füllel vevé várvédelmi tanácsait; hiában sürgették azok tudasd, ha csak teheted, a kormányt Komárom veszélyes állapotáról, — s tudasd ügyemről, mely iránt nem kegyelmet, de igazságot kérek, s ezt nem kérem, de követelem.» May őrnagy is nem egyszer sírta fülembe: «Kann denn nichts geschehen in der Sache des armen Makk; weiss die Regierung nicht, das selbst Török nicht ausgenommen, er der einzige in Komorn sei, der die höhere Artillerie, die Kunst der Festungs-Vertheidigung versteht.» Nem várta Watterloónál szoröngőbb aggalommal Blüchert Wellington, mint bizalmi körökben vártuk mi, vagy inkább remény ellen reméltük, egy felszabadító seregnek kapuink alá érkezését, s égnek emlékemben ma is, Eszterházy ezredes e szavai: «A mécs az ott» — ujjával a kigyulladt csillagsánc mérges lángjaira mutatva — «mely utunkat világítja ki a külföldre, az emigratióba.» Emigratio! E veszteljes szó ezuttal üt meg először — nem fülemet, de értelme kő súlyával szívemet; és csakugyan Eszterházy gróf volt az első magyar, kivel keserű fogságom, hosszú bujdosásom, és bitófa alatti sétám után Kiutahiából, Pest és Bécsen át, Párisba — Londonban találkozám.

Puky úr, ki Kosztolányival való ujjhúzásában külön futárt küldött Debrecenbe, most annyira el volt foglalva várvédelmi tervekkel, hogy elfeledé értesíteni a kormányt Makk ügyéről, s elfeledé megtartatni az ellene elrendelt vizsgálatot. Sőt midőn Jablonszky százados, a «Világ» volt szerkesztője, elvégre még is elküldetett a kormányhoz, ez utóbbi csak helytelenül értesíttethetett az ügyállásról, mint ezt Kossuth levelének e sora bizonyítja: «Megdöbbenve hallom, hogy Makk megőrült; ha e remhr igaz,

ügy értse meg Komárom, hogy az elmebetegnek ágya körül egy hálás nemzet virraszt.» — Nekem csak a háború után Kintahiában volt alkalmam Kossuthnak szóval és írásban felterjeszteni a komáromi eseményeket; de előadtam azokat Szegeden Szemere Bertalannak, ki is még azon a héten tudatá velem, hogy «Makk szabadságba helyeztetett, s hogy az ellene elkövetett botrányos méltatlanságot némi törlesztésül tábornoki rangra emeltetett». Makk e ranggal soha sem élt, és úgy a komáromi vár meg nem adási összeesküvésben, mint később a Kintahiában, Kossuth kezeiből eskü alatt vett nagy «Felhatalmazás»-ban csak mint ezredessel találkozunk vele. Együtt ültünk a székelýföldön s álnév alatt a börtönben, majd közös, majd megint külön láncon; s vagy egy évig együtt hurcoltattunk hayonkint, természetesen láncon, haditörvényszéki kihallgatásra. Később engem egy más, de közel börtönbe vittek; minthogy azonban sikerült fentartanunk az egymás közötti titkos közlekedést, egy és ugyanazon órában törtünk ki mindketten börtönünkéből. Szökésünk terve szerint a két helység közötti sűrű erdő egy meghatározott pontján kellett volna találkozunk; ámde a nyomban mindkét helyről utánunk küldött katonaság kereszthajhása alatt eltévesztők egymást. Makk ismét elfogatott s várfogságba került, honnan vakmerő módon másodszer megszökött; míg én tovább félénél az oláh határszélek erdeiben kecskepásztoroskodtam, sikerülvén elvégre többnemű kísérletek után mint szobalyánya egy bukaresti orosz ezredes magyar nejének, török földre jutnom. — Angliában, csak több évvel elválásunk után jöttünk össze ismét Londonban; de nem bírván ledönteni azon angol politikai nagy fát, melybe kis fejszénket vertük, a sors ismét elválasztott egymástól. Itt Amerikában, hová csak az itteni háború vége felé érkezett Makk, ő velem volt mint önkéntes, tábornoki szolgálatban; s később Pukskilben, hol egy katonai akademiában matematikát tanított, házamban élt csendes visszavonultságban, vasszorgalommal dolgozván a Brüsszelben elveszett «Memoir»-jain. 1866-ban én North-Carolina államában ütem fel sátorfámat, mint kezelő-vezetője egy nagy kiterjedésű plantationnak, itt azonban rövid idő múlva egy a sárga-lázzal hasonveszélyű rizs-lázba estem. — Lázam egy tartósabb paroxizmusa alatt ijedt nóm Makknak távsürgönyözött, ki is azonnal feladván tanári székét, sietve futott hozzánk — szakács, dajka és ápolónak, mert elérkeztevel mindnyájunkat súlyos betegségben ágyban talált. Családom s én hónapok múlva felüdülénk; de ő szegény, vagy három hétre eljötté után, a láz áldozatául esett. Ágyam mellett rogyott össze, kiterjesztett jobb karomra dölve mult ki e nemes barát, a szabadság e gyakran félre értett rendületlen híve, és a magyar hazának e lánglelkű gyermeke. — Felszabadult négereim temették el őt, egy mocsár közepetti homokdomb alá. E kis domb azóta elsülýedt, s csak a

délnek gúnymadara, the mocking bird of the South, repdes el fölötté igéző dalával olykor-olykor; de ott állok örül én, barátja s volt rabtársa, — ott jár e mocsár körül fel s alá lelkem; még-ödni szentségtelenítéstől bárki ellen, a kedves halott porladozó hamvait, lefizetni emlékének a történeti igazság adóját; s leróni ez életben mindazt, mivel magasztosan hű barátságának tartozom.

Tisztelt hazámfia, Puky úr! Ha valami a fent elmondottakban netalán éles, kemény, vagy darabos, — tekintse azt, kérem, ön kihívó állításai által kiszakítottaknak szívelelkem temetőjéből. Mert sok keblemben a hazafi sírkő, hova csak kegyelettel szeretek eljárni; és lelkem borzad bele, elfedni inkább, mint felfedni vágyó ösztönöm feljajdul, valahányszor polgári halottak sírjába vagyok kénytelen szállani cáfoló adatokért. Nem szabad hamvadni engednünk azt a multban, mi buzdító s irányt adó lehet a jelen vagy jövőre; de bűnnek tekintem kihívás nélküli leleplezését egyes oly gyengeségek s törpeségeknél, melyek kiderítéséből csak botrány, de mi tanulságos sem meríthető. Ezért hallgattam eddig, s hallgatok ma oly tárgyokban, melyek olvasmányi érdekek igen, de történelmi haszonnal alig bírnak; különben is a sors, mely hatod magam kenyerének munkás megszerzésére szánt, rég kifacsarta kezemből a pusztá kíváncsiság legvezőjét. E cikkemben — dedi, quam peto, veniam; tehát megírhatom itt végítéletemül azt, hogy mi Hont derék fiának komáromi pályafutásában tökéletlen, az nem szíve, de fejének vala hibája. Különben is bajt, de még nagyot okozott forradalmunknak az, hogy a kormánybiztosi intézményt igen is franciásan zsákmányoltuk ki. Seregeink vezérei közt ugyan is többen, legalább kezdetén a háborúnak, nem bírtak a polgárkatoná ösztönével; s jelesekink közül nem egy sült itt a külföldön az emigrációban öntudatos magyarrá: égő sugarai alatt a diésfénynek, melyet vertanui halál benn, tapsos elismerés künn, hoztak 48-as szereplőnkre. Hiba volt ezért forradalmunkban a polgári hatalomnak rögtönös egyéniesítése, és e hatalom képviselőjének mintegy tövisül való kiküldetése katonai oly táborokba, melyek fölött a polgári hatalom fensőbbiségének eszméje még nem virradt volt fel. A lélek is, mint a test, csak lassan s fokozatosan fejlődik; merer katonából, ruganyos polgár csak evolutio, és nem creatio útján nyerhető. E nagy hibánk volt a botránykő, melyen kormánybiztosaink legjelesbjei, — Szemere, Csányi, Vukovics, Ujházi, Ludvigh — egytől-egytig mind megbotlának.

Ezer áldás a magyar hazára, és közéletének minden mozzanatára!

Washington, 1887. ápril 11-én.

RÓZSAFY MÁTVÁS.

